

Історико-політичні проблеми сучасного світу:
Збірник наукових статей. – Чернівці:
Чернівецький національний університет,
2021. – Т. 43. – С. 232-242
DOI: 10.31861/mhpi2021.43.232-242

Modern Historical and Political Issues:
Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University,
2021. – Volume. 43. – pp. 232-242
DOI: 10.31861/mhpi2021.43.232-242

УДК 271.4-67-9«1951/1970»

© Роман Дрозд¹

Римо-католицький костел і греко-католицьке духовенство щодо православної церкви у Польщі в 1951–1970 роках

Після завершення Другої світової війни влада СРСР намагалася ліквідувати греко-католицьку церкву. У 1946 р. у Львові відбувся неконституційний собор, унаслідок якого греко-католики мали перейти до Російської православної церкви. Подібне вчинила і румунська комуністична влада, яка ліквідувала уніатську церкву в 1948 р., а через два роки подібне було зроблено в Чехословаччині. У Польській Народній Республіці не було вжито жодних заходів щодо надання навіть фіктивних юридичних заходів щодо її ліквідації. Комуністична влада вирішила, що переселення греко-католицьких ієрархів, більшості духовенства та вірних до Радянської України, а решти греко-католиків на західні та північні території Польщі остаточно вирішило цю проблему. Однак греко-католицькі священики та їх вірні докладали зусиль щодо відновлення діяльності уніатської церкви в Польщі. Греко-католицьке духовенство намагалася знайти своїх вірних на місцях поселення і, якщо можливо, розпочати пастирське служіння за рідним обрядом. Так розпочались регулярні служби у Хшанові. Користуючись добротою деяких римо-католицьких священиків, греко-католицькі літургії почали проводитись у Циганеку, Битові та Квасові. Вірні, позбавлені пастирів, також почали влаштовувати власне релігійне життя. Вони збиралися більшими групами в приватних будинках, де молилися та співали релігійні пісні. Вони намагалися відзначати свята за юліанським календарем та відповідно до рідної традиції. У цій ситуації комуністична влада вирішила перевести греко-католиків на православ'я. З цією метою православною церквою в Польщі проводилася місіонерська акція щодо греко-католиків. Незважаючи на деякі успіхи, вона зазнала поразки. Більшість православних парафій припинило своє існування після відновлення греко-католицьких богослужінь, коли вірні повернулися в лоно своєї рідної церкви.

Ключові слова: римо-католицький костел, греко-католицька церква, православна церква, місіонерська акція, Польська Народна Республіка.

Roman Catholic Church and Greek Catholic Clergy in Relations to the Orthodox Church in Poland between 1951 and 1970

After World War II, the Union of Soviet Socialist Republics sought to liquidate the Greek Catholic Church. In 1946, a non-constitutional synod was held in Lviv which liquidated the Greek Catholic Church and incorporated it into the Russian Orthodox Church. Similarly, Romanian communist authorities liquidated the Greek Catholic Church in 1948 and the same took place in the Czech Republic two years later. In the Polish People's Republic, the authorities did not even try to make the liquidation bear the marks of legality. The communist authorities considered that resettlement of the hierarchs and most of the clergy as well as the Greek Catholic followers to the Soviet Ukraine and the rest of them to the west and north of Poland solved the problem. However, the priests and their followers made every effort to re-establish the Greek Catholic Church in Poland.

Greek Catholic clergy tried to find their faithful in the place of settlement and, if possible, start their pastoral service in the native rite. This is how regular services in Chrzanów began. Taking advantage of the kindness of some Roman Catholic priests, Greek Catholic liturgies began to take place in Cyganek, Bytów and Kwasów. The faithful, who were deprived of priests, also began to organize their own religious life. They met in larger groups in private homes, where they prayed and sang religious songs. They tried to celebrate the holidays according to the Julian calendar and in accordance

¹ Доктор габлітований, професор історії, Інститут історії, Поморська Академія в Слупську, Польща. E-mail: roman.drozd@apsl.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0003-0169-7295>.

with the native tradition. Because of that, the communist authorities decided to make the Greek Catholics convert to the Orthodox Catholic Church. Therefore, Orthodox Catholic institutions were opened for the Greek Catholics on the basis of the Greek Catholic Church in Poland. Despite initial success, the initiative ended in failure. Most of the Orthodox Catholic institutions collapsed after Greek Catholic liturgy had been resumed as the faithful returned to their church.

Keywords: Roman Catholic Church, Greek Catholic Church, Orthodox Church, missionary action, the Polish People's Republic

Вступна частина. Римо-католицький костел в Польщі мав найбільший вплив у польському суспільстві. Він користувався більшим авторитетом, ніж комуністи, які керували державою. Тому комуністична влада намагалася послабити його вплив серед польського населення. З одного боку, проти ієрархів та духовенства застосовувались репресії, а з іншого – проти нього застосовувались інші релігійні об'єднання. Ця діяльність керувалась наказами, виданими радянською владою. Не дивно, що репресії застосовувались в першу чергу до Української греко-католицької церкви, з якою боролися та яку ліквідували всі країни, підпорядковані Радянському Союзу. У Польщі, після переселення українського населення спочатку в радянську Україну, а потім в рамках операції «Вісла» на західні та північні території Польщі, влада визнала ліквідацію церкви. Однак греко-католицьке духовенство, яке залишилося на волі, та вірні зробили спробу відновити його діяльність. Це, у свою чергу, було зустрінене протидіями влади, яка на основі православної церкви вирішила остаточно вирішити греко-католицьке питання в Польщі. У свою чергу греко-католицьке духовенство отримало підтримку від Римо-католицької костела.

Показ цієї проблеми необхідний для повного розуміння релігійної політики польської комуністичної влади та відносин між Римо-Католицькою та Греко-Католицькою Церквою, з одного боку, та Православною Церквою, з іншого. На жаль, ця проблема не була повною мірою представлена в літературі з цього питання. Інформацію про нього можна знайти в загальних дослідженнях, що стосуються цих церков або стосуються українського населення в Польщі. З-поміж спеціальних досліджень відзначимо статтю «Місіонерська акція православної церкви серед греко-католиків у Польщі в 1951–1989 роках»², але вона не відома українському читачеві. З моменту її публікації минуло більше 17 років, і в цей час з'явилися нові, досі невідомі джерела. Тому метою статті є заохочення вчених, у тому числі українських, до вирішення цієї важливої науково-дослідної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Немає сумнівів у тому, що стратегічною метою Радянського Союзу після Другої світової війни було політичне підпорядкування Польщі й визначення її нових кордонів. Тому, з одного боку, радянська влада нав'язала полякам комуністичний уряд, а з іншого – новому державному кордону над Бугом було надано етнографічного характеру. 9 вересня 1944 р. було підписано угоду про обмін населенням між Польським комітетом національного визволення (ПКНВ) та урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР). Згідно з її положеннями українське населення мало добровільно покинути Польщу, а поляки – Радянську Україну. Однак, незабаром виявилось, що українці не хочуть залишати свої домівки, справедливо побоюючись, що не зможуть очікувати в Радянському Союзі нічого доброго. У цій ситуації влада вдалася до примусу і змушувала українське населення виїжджати. Спочатку адміністративними методами, а коли це не принесло бажаного результату, то у вересні 1945 р. до переселенської акції були задіяні підрозділи народного Війська польського (ВП). Загалом протягом 1944–1946 рр. з Польщі було переселено майже 500 тис. українців, а до Польщі – понад 700 тис. поляків³.

Влада також поширила переселенську акцію на греко-католицьке духовенство, розглядаючи це, з одного боку, як можливість ліквідації цього обряду, а з іншого, як фактор, що прискорював виїзд українського населення з Польщі. Однак, слід підкреслити, що заходи польської сторони розпочалися після того, як радянська влада ініціювала ліквідацію уніатського обряду в СРСР. 8–10 березня 1946 р. у відбувся так званий Львівський собор, на якому була прийнято рішення про ліквідацію греко-католицької церкви і перехід на православ'я. Додамо, що синод

² Drozd R. (2003), Akcja misyjna Kościoła prawosławnego wśród grekokatolików w Polsce w latach 1951–1989, *Dzieje Najnowsze*, № 4, s. 75–88.

³ Див.: Pisuliński J. (2009), *Przesiedlenie ludności ukraińskiej z Polski do USRR w latach 1944–1947*, Rzeszów.

був неканонічним, а отже і незаконним, оскільки жоден із греко-католицьких єпископів не брав у ньому участі. Більшість священників були доставлені до Львова під ескортом сил безпеки і до останньої хвилини не знали, в чому вони братимуть участь. Із ліквідацією греко-католицької церкви не погодилися священники та прихожани, які перейшли у підпілля. На відміну від СРСР, у Польщі не було зроблено жодних кроків щоби надати ліквідації греко-католицької церкви юридичного обґрунтування. Владою вважалося, що унаслідок виселення духовенства і вірних проблема греко-католицької церкви зникне як така. 26 червня 1946 р. було заарештовано єпископа Йосафата Коциловського, а згодом його єпископа ординарія Григорія Лакоту. Вони обидва були передані радянській владі та ув'язнені в таборах, де незабаром померли внаслідок фізичних та психічних тортур. Дослідники припускають, що в 1944–1946 рр. загинуло щонайменше 23-и греко-католицькі священники і близько 300-т було переселено. Припинили свою діяльність майже всі релігійні установи та організації⁴. Лише трьом членам капітули, а саме священникам: Василю Гринику, Миколі Денько та Василю Пинило вдалося уникнути арешту. За відсутності ієрархів вони докладали зусиль, щоб врегулювати правове становище греко-католицької церкви, однак це не дало результатів⁵. У цій ситуації 25 жовтня Папа Пій XII надав Примасу Польщі, кардиналу Августу Глонду та Краківському архієпископу, кардиналу Адаму Сапезі надзвичайні повноваження щодо духовенства та вірних греко-католицької церкви⁶. Згодом, 10 грудня 1946 р. під час візиту кардинала А. Глонда до Ватикану, Папа призначив його делегатом Святого Престолу для східних церков у Польщі, а Конгрегація східних церков наділила його відповідними повноваженнями та інструкціями. Так, кардинал став захисником духовенства, вірних та власності греко-католицької церкви в Польщі⁷. 1 квітня 1947 р. кардинал А. Глонд призначив о. В. Гриника Генеральним вікарієм Перемишльської єпархії, а 2 квітня 1947 р. Генеральним вікарієм Апостольської адміністрації Лемківщини, яка в 1934 р. виділилася із Перемишльської єпархії, було призначено о. А. Злупка⁸.

У квітні 1947 р. комуністична влада розпочала чергову акцію переселення українців у Польщі. Цього разу їх депортували на західні та північні землі Польщі. В результаті було переселено майже 150 тис. осіб, у переважній більшості греко-католиків. Депортація населення та духовенства призвела до остаточного занепаду Перемишльської грецько-католицької єпархії та Апостольської адміністрації Лемківщини. Після смерті Примаса А. Глонда переселені вікарії втратили свої повноваження, а новий Примас Польщі архієпископ Стефан Вишинський їх не відновив. Ще до операції «Вісла» в середині квітня 1947 р. було заарештовано 6-ть священників та 6-ть черниць, які приїхали до Перемишля, а потім 5-ть священників та всіх сестер було передано офіційним органам радянської влади⁹. Разом з вірними було переселено більшість греко-католицьких священників, а 22-х відправлено до Централізованого табору праці в Явожно. На місці залишилося лише 6-ть священнослужителів. Серед них о. Зенон Злочовський відправляв греко-католицькі богослужіння в Команчі. Це відбувалося до повернення з Явожно парафіяльного священника о. Омеляна Каленюка. Також о. Ян Височанський час від часу проводив богослужіння для тих декількох греко-католиків, які ще залишилися¹⁰. Комуністична влада визнава-

⁴ Місило Є. (1991), Греко-католицька церква в Польщі (1944–1947), *Україна і Польща між минулим і майбутнім*, Львів, с. 104–106; Гарасим І. (1998), Греко-католицька церква напередодні та після акції «Вісла», *Козак М. (Ред.) В пошуках правди про акцію «Вісла»*, Перемишль, с. 21.

⁵ Hałagida I. (2013), *Między Moskwą, Warszawą i Watykanem. Dzieje Kościoła greckokatolickiego w Polsce w latach 1944–1970*, Warszawa, s. 167–168.

⁶ Misiły E. (pod red.), (1999), *Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR 1944–1946, T. II, Dokumenty 1946*, Warszawa. Dok. 164. Pismo sekretarza stanu Stolicy Apostolskiej do prymasa i metropolity krakowskiego w sprawie przyznania im uprawnień w sprawach wiernych i duchownych greckokatolickich z 25 października 1946 r. S. 322–325.

⁷ Місило Є. (1991), Вказ. пр., с. 111–112. Як зазначає Є. Місило, текст папського документу, що визначає права та обов'язки примасів Польщі щодо духовенства та вірних греко-католицького обряду, ніколи не був представлений новопризначеним генеральним вікарієм (Misiły E. (pod red.), (1999), *Repatriacja czy deportacja...* T. II. Dok. 164. S. 324–325).

⁸ Hałagida I. (2008), „*Szpieg Watykanu*”. *Kapłan greckokatolicki ks. Bazyli Hrynyk (1896–1977)*, Warszawa, s. 50–51; Місило Є. помилково подає дату призначення о. Гриника – 31 березня 1947 р., а о. Злупка – 1 квітня 1947 р. (Місило Є. (1991), Вказ. пр., с. 112–113).

⁹ Pisuliński J. (2009), *Op. cit.*, s. 503.

¹⁰ Hałagida I. (2013), *Op. cit.*, s. 188–189.

ла, що переселення греко-католицького духовенства, ієрархів та вірних призвела до ліквідації греко-католицької церкви в Польщі. Однак не було зроблено жодних кроків, щоб надати цьому яку-небудь навіть ніби-то правову основу, як це зробили радянська влада в 1946 р., Румунія в 1948 р. і Чехословаччина в 1950 р. Не зробив цього також Святий престол і римо-католицький костел у Польщі.

Переселені священики по різному сприймали ситуацію, в якій вони опинилися. Деякі з них перестали виконувати священичі обов'язки. Інші перейшли на римо-католицький обряд. А де інші, такі як о. Орест Серединський у Битові, проводив богослужіння «за зачиненими дверима». Винятком в цьому був о. Михайло Ріпецький, який встановив каплицю в одній із кімнат закритої школи, що була відведена йому під помешкання. Тут він 2 липня 1947 р. відправив перше богослужіння. Хшаново швидко перетворилося у греко-католицький релігійний центр, до якого на богослужіння, особливо на великі свята прибували віруючі, й не лише з Вармії та Мазур¹¹. Приклад о. Ріпецького наслідували інші священики. Отець В. Гриник, будучи адміністратором римо-католицької парафії у Верцинах, починаючи з квітня 1948 р. кожні два тижні відправляв богослужіння в Новому Дворі Гданським. Це відбувалося за згодою римо-католицької курії у Гданську, яка таким чином намагалася перешкодити переходу греко-католиків на православ'я. Згодом він отримав парафію разом з плебанією у сусідньому Циганку, що дозволило йому щонеділі відправляти богослужіння. Після смерті о. Серединського у 1950 р. він отримав згоду курії в Гожові Великопольському на відправу богослужін у Битові та Квасові, що поблизу Славна. Після звільнення з табору в Явожно в 1949 р. о. Омелян Камелюк почав правити служби Божі в Команчі¹².

У той час, однак, окремі ієрархи та римо-католицькі ксьондзи по різному ставилися до греко-католиків: від неприязні до прихильності. Таке відмінне ставлення пояснювалося тим, що Єпископат ще не мав чіткої позиції в політиці щодо греко-католиків. Примас А. Глонд після депортації українського населення не поновив титул вікарія для о. В. Гриника та о. А. Злупка. Новопризначений Примас архієпископ С. Вишинський, який після смерті А. Глонда став делегатом Святого Престолу в справах Східних обрядів у Польщі, також не наважився на це рішення. А. Глонд як і С. Вишинський не дозволяли греко-католицькому духовенству відправляти богослужіння у східному обряді, а лише латинському¹³. Вони, мабуть, побоювались, що відновлення діяльності греко-католицької церкви може стати ще одним джерелом поглиблення конфлікту між римо-католицьким костелом та владою. На це вплинула також, неприязнь польського населення до українців, з якими римо-католицьке духовенство мусило, якщо не рахуватися, то принаймні брати до уваги. Лише під тиском деяких греко-католицьких священиків та з огляду реальну можливість переходу греко-католиків на православ'я, Примас С. Вишинський дозволив у 1952 р. о. В. Гринику відправляти богослужіння у Битові та Новому Дворі. За його рекомендацією в квітні 1952 р. ординарій Вармінської єпархії офіційно відкрив греко-католицьку каплицю в Хшанове, а її ректором призначив о. М. Ріпецького¹⁴.

Активізація діяльності греко-католиків викликала занепокоєння з боку органів державної влади, які вирішили остаточно ліквідувати греко-католицьку церкву в Польщі. З цією метою в Польщі проводилися репресії щодо уніатського духовенства та підтримувався перехід греко-католиків на православ'я¹⁵. Ця концепція була обнародована після створення у березні 1950 р. Управління у справах релігій. У її рамках в 1951 р. відбулася інтронізація на главу православної церкви прибулого із СРСР Архієпископа Макарія. Відомо також, що він був одним із єпископів, який за наказом комуністичної влади та Московського патріарха ліквідував у

¹¹ Hałagida I. (2008), *Op. cit.*, s. 55.

¹² Дзюбина С., митрат, о. (1995), *І стверди діло рук наших. Спогади*, Варшава, с. 107–109.

¹³ Лаба В. (Упорядн.), (1996), *Документи до історії Української Греко-Католицької Церкви у Польщі в 1947–1960-х роках (З архіву о. Митрата Мирослава Ріпецького)*, Львів. Док. 1–3. Korespondencja ks. M. Ripeckiego z kurią w Olsztynie i prymasem w sprawie odprawiania w obrządku łacińskim z listopada 1947 r., s. 6–8; tamże, dok. 23, s. 31

¹⁴ Там само. Док. 51. Dekret ordynariusza diecezji warmińskiej dla ks. M. Ripeckiego erygujący kaplicę greckokatoliczną w Chrzanowie z 25 kwietnia 1952 r. S. 75–76.

¹⁵ Ця стаття є скороченою і виправленою версією: Drozd R. (2003), Akcja misyjna Kościoła prawosławnego wśród grekokatolików w Polsce w latach 1951–1989, *Dzieje Najnowsze*, № 4, s. 75–88.

1945–1946 рр. греко-католицьку церкву в СРСР¹⁶. Після обрання Митрополитом Варшавським і всея Польщі він почав втілювати в життя концепцію переходу греко-католиків на православ'я. 18 лютого 1952 р. він надав повноваження о. Іоанну Левяжу для створення мережі православних парафій у місцях компактного проживання греко-католиків на західних та північній землях Польщі¹⁷. Завданням місцевої влади було сприяти передачі церков, яке відбувалося за погодженням з Управлінням у справах релігій. Православні ієрархи відповідно мали забезпечити їх душпастирями. Однак ця акція наштовхнулася на опір з боку місцевої влади, яка в більшості випадків зайняла негативну позицію. У цій ситуації чиновники Управління у справах релігій були змушені вдатися до «переконань, а навіть категоричних директив»¹⁸. Тим не менше, спільні дії влади, Митрополита Макарія та частини духовенства призвели до збільшення кількості православних парафій та філій. Наприклад, у Вроцлавському та Зеленогурському воєводствах до середини 1952 р. було організовано 28 таких осередків¹⁹. До кінця того ж року було створено п'ять православних парафій у Кошалінському воєводстві й заплановано продовжити їх створення у повітах з найбільшою концентрацією українців²⁰. Подібне зростання було зафіксовано в інших воєводствах на заході та півночі Польщі. На відміну від них, місцева влада Люблінського та Жешувського воєводств, побоюючись відродження українського націоналізму, виступала проти створення православних парафій. Управління у справах релігій також не підтримало поширення православної церкви на цих землях²¹.

Місіонерська акція православної церкви у середовищі греко-католиків була підсилена репресіями. Проводилися арешти греко-католицького духовенства, подібно, як і римокатолицького. Зокрема, наприкінці 1952 р. заарештовано настоятеля Василянського чину о. Павла Пушкарського та о. Д-ра Миколу Денька, а в квітні 1954 р. – о. В. Гриника, засудивши їх до декількох років ув'язнення. Унаслідок цього перестали відбуватися богослужіння в Циганку. Репресії поширювалися також на осіб, які намагалися сприяти організації церковних богослужінь у Гродзіску поблизу Бань Мазурських. Зокрема, Яна Павлика, Василя Галушку та Петра Логіна було оштрафовано, а храм у Гродзіску – передано православної церкві²². Єдиними місцевостями, де продовжували відправляти богослужіння за греко-католицьким обрядом, були Хшанув та Команча. Однак, Управління у справах релігій подало заявку на закриття і цих двох об'єктів. 22 листопада Президія воєводської народної ради (ПВНР) у Білостоці розпорядилося «очистити приміщення, яке відведене під каплицю»²³. Отець Ріпецький пробував оскаржити це рішення. І, зрештою, каплиця не була ліквідована. 10 липня 1953 р. начальник відділу в справах релігій ПВНР в Білостоці на нараді повітового керівництва заявив, що «церковний осередок в Хшанові не був ліквідований унаслідок втручання політичних чинників (Управління служби безпеки), які щодо цього отримали інструкції з Варшави»²⁴. Це твердження підтверджує наше

¹⁶ Urban K. (1996), *Kościół prawosławny w Polsce 1945-1970*, Kraków, s. 77–78. Його обрання було не законним, а здійснено Архієрейською Радою, оскільки влада справедливо побоювалась провалу кандидатури Макарія на посаду архієпископа.

¹⁷ Ibidem, s. 163–164

¹⁸ Archiwum Akt Nowych (AAN), Urząd do Spraw Wyznań (Ud/sW), sygn. 25/730. Zagadnienie greckokatolickie w Polsce Ludowej z 1956 r.

¹⁹ Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji (AMSWiA), Prezydium Rady Ministrów (PRM), sygn. 98/350. Sprawozdanie PWRN we Wrocławiu z realizacji uchwały kwietniowej Biura Politycznego KC PZPR z 19 maja 1952 r.; Urban K. (1996), *Op. cit.*, s. 170; Idem (1998), *Z dziejów Kościoła prawosławnego na Dolnym Śląsku 1946-1956*, Białystok, s. 31-32.

²⁰ Archiwum Państwowe w Koszalinie (APK), Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (PWRN), sygn. 4577. Sprawozdanie Referatu do Spraw Wyznań PWRN w Koszalinie z działalności wśród ludności ukraińskiej z 13 grudnia 1952 r.

²¹ AMSWiA, Urząd Rady Ministrów (URM), sygn. 99/242. Sprawozdanie PWRN w Rzeszowie z wykonania kwietniowej uchwały Biura Politycznego KC PZPR z 9 lipca 1953 r

²² Лаба В. (Упорядн.), (1996), Документи до історії... Док. 85. Лист Івана Павлика до о. М. Ріпецького від 1 квітня 1953 р. С. 119–120; dok. 86. Pismo PWRN w Olsztynie do Jana Pawłyka z informacją o przekazaniu świątyni w Grodzisku Kościołowi prawosławnemu z 13 maja 1953 r., s. 120.

²³ Там само, dok. 68. Pismo PPRN w Ełku do ks. M. Ripeckiego w sprawie opuszczenia zajmowanego pod kaplicę budynku z 22 listopada 1952 r., s. 99-100.

²⁴ AAN, Ud/sW, sygn. 19/282. Notatka Ud/sW dotycząca działalności ks. grekokatolickiego Mirosława Ripeckiego z 1953 r.

припущення про те, що існування цього осередку було необхідне державним органам безпеки для відстеження настроїв українського населення. Можливо, з тих самих мотивів, незважаючи на зусилля Управління у справах релігій та ПВНР у Жешуві, збереглася греко-католицька церковна громада в Комаңчі²⁵.

У 1956 р. змінилася ситуація в греко-католицькій церкві в Польщі. На це вплинули політичні зміни в СРСР та Польській Народній Республіці (ПНР), а також оздоровлення відносин церкви з державою. Скориставшись цим, греко-католицькі священники та вірні церкви активно домагалися дозволів на проведення богослужінь. 14 листопада 1956 р. о. В. Гриник вручив Примасу Польщі меморіал греко-католицького духовенства, в якому від імені вірних було постульовано активізацію греко-католицької церкви та розширення мережі її парафій на територіях, заселених греко-католиками, а також допущення священників у катедрі в Перемишлі та церкви в Кракові, Саноку, Ярославі, Любачові та Криниці²⁶. 23 листопада представники духовенства також подали свої вимоги на розгляд Управління у справах релігій. У свою чергою, чиновники управління рекомендували підготувати організаційний план греко-католицького душпастирського богослужіння, який було представлено 29 листопада²⁷. Того ж дня о. Б. Гриник та М. Ріпецький вручили його Примасу Польщі разом іншим меморіалом. У цьому меморіалі повторно прозвучали вищезазначені вимоги, а окрім них, йшлося про: повернення греко-католицькій церкві відібраного майна; виплату компенсацій за розібрані та знищені святині; реституцію Перемишльської єпархії та Лемківської апостольської адміністрації; передачі на потреби греко-католицької церкви незадіяних релігійних об'єктів на західних і північних землях; дозвіл на проведення богослужінь у римо-католицьких костелах²⁸. Як наслідок, це призвело до занепаду багатьох православних парафій, які були створені в розрахунок на греко-католиків, які, в свою чергу, повернулися до своїх богослужінь. Наприклад, у Кошалінському деканаті призупинили свою діяльність парафії в: Битові, Глодуві, Карсцині, Коникові, Жечниці, а в деяких інших як: Джонові, Олужна, Рокосово та Славно взагалі перестали існувати²⁹.

Однак, не слід вважати, що державна влада прагнула відновлення греко-католицької церкви в Польщі. Її позиція визначалася політичними та економічними мотивами. Польща була єдиною соціалістичною країною, в якій греко-католицька церква не була ліквідована де-юре і де-факто. У СРСР уніатська церква була ліквідована в 1946 р., у Румунії – в 1948 р., а в Чехословаччині – в 1950 р. Тому владою вважалося, що «у випадку видачі дозволу на легалізацію греко-католицького обряду в Польщі це могло перетворити її на єдиний організований осередок греко-католицизму в Європі (Центрально-Східний – РД), який може стати головною опорою Ватикану в цьому регіоні. Цей могло би вплинути на релігійну ситуацію та настрої осіб греко-католицького визнання в СРСР, Чехословаччині та Румунії»³⁰. У цій ситуації Управління у справах релігій не погодилося на: реституцію греко-католицької церкви як цілості; призначення апостольських адміністраторів і генеральних вікаріїв; створення єпархій та єпископських курій. Тим не менше, вважаючи за необхідне ліквідувати «небажане, а навіть шкідливе явище, яким є існування «релігійного підпілля» в державі, Управління у справах релігій висловилося за «врахування деяких вимог українського греко-католицького населення, які стосувалися задоволення їх релігійних потреб щодо відправи богослужінь рідною мовою»³¹. Згодом ці пропозиції були схвалені особами, які були відповідальні за прийняття рішень. 14 березня 1957 р. на аудієнції у Примааса отці В. Гриник та М. Денько довідалися про те, що влада погоджується на відкриття декількох греко-католицьких парафій на західних та північних землях Польщі, але в цілому ви-

²⁵ AAN, Ud/sW, sygn. 131/283. Pismo PWRN w Rzeszowie do Ud/sW w sprawie likwidacji placówki greckokatolickiej w Koмаńczy z 19 listopada 1954 r.

²⁶ Дзюбина С., митрат, о. (1995), *Вказ. нр.*, dok. 9. Memoriał duchowieństwa greckokatolickiego do prymasa z 14 listopada 1956 r., s. 258–260.

²⁷ AAN. Ud/sW, sygn. 131/291. Pismo ks. ks. B. Hrynyka i M. Ripeckiego do dyrektora Ud/sW Jerzego Sztachelskiego w sprawie starań O.O. Karmelitów o przejęcie katedry greckokatolickiej w Przemyślu z 24 stycznia 1957 r.

²⁸ AAN, Ud/sW, sygn. 30/613. Petycja duchowieństwa greckokatolickiego złożona na ręce prymasa z 29 listopada 1956 r.

²⁹ Urban K. (1996), *Op. cit.*, s. 179–180.

³⁰ AAN, Ud/sW, sygn. 131/284. Informacja Ud/sW dotycząca zagadnienia greckokatolickiego z 3 stycznia 1957 r.

³¹ Там само.

ступає проти реституції греко-католицької церкви³². 17 жовтня 1958 р. кардинал С. Вишинський надав 16-и греко-католицьким священикам права парафіяльних священиків. Незважаючи на спротив з боку Управління у справах релігій, кардинал С. Вишинський й надалі видав дозволи на проведення греко-католицьких богослужінь. Наприклад, о. Яну Височанському було надано право надавати священичі послуги в Лосі та Висові³³. У цій ситуації влада намагалася адміністративними методами обмежити діяльність уніатських священиків. 30 жовтня 1958 р. ПВНР в Ольштині заборонила виділяти окремі церкви для потреб греко-католиків, а 26 квітня 1959 р. відправляти богослужіння у Бартошицях, Решлі та Венгожеві. З іншого боку, ПВНР у Жешуві заборонила о. Й. Височанському надавати релігійні послуги уніатам у Лосі та Висові, та о. Зенону Злочовському у Гломчі, Кальникові, Мжиглоді, Саноці та Загужу³⁴.

Вищезазначені заборони, безсумнівно, були пов'язані зі створенням мережі православних установ серед греко-католиків, оскільки центральна влада не відмовлялася від їх переходу на православ'я. Вона виступала за створення православних парафій, але лише в місцях компактного проживання греко-католиків, які домагалися богослужінь в уніатському обряді³⁵. Управління у справах релігій запропонувало також, «таємно» повідомити про цю акцію відповідальних секретарів Центрального комітету Польської об'єднаної робітничої партії (ПОРП) та голів ПВНР і переконати їх у необхідності підтримки цих заходів. Вважалося за доцільне сприяти передачі греко-католицьких церков тим особам, які висловлять бажання перейти на православ'я, а Санок перетворити в епіцентр розвитку цієї акції у Жешувському воєводстві³⁶. У контексті реалізації цих планів заслуговує на увагу той факт, що влада звертала найбільшу увагу на Жешувське воєводство. Там навіть дотепер намагаються уникати створення мережі православних парафій. Однак зростання чисельності греко-католиків, які поверталися на рідні землі та їх вимоги щодо відновлення греко-католицьких парафій змусили владу змінити свою позицію.

Реалізуючи плани переходу греко-католиків на православ'я, митрополит Макарій доручив о. І. Левяжу, вивчити перспективи створення православних парафій в Жешувському воєводстві. Після ознайомлення із ситуацією на місцях о. І. Левяж констатував, що це можливо в ряді населених пунктів, у яких компактно проживали українці³⁷. Згодом було розпочато створення православних парафій. Особливо успішними в цьому плані були 1958–1959 рр., коли було створено 14-ть парафій (Бартне, Блехнарка, Бодакі, Бобрка, Ганьчова, Гломча, Кальнікув, Клоковіце, Квятонь, Млодовице, Регетов-Нижний, Санок, Висова, Загуж), що стало можливим завдяки численним поверненням українців на рідні землі, при одночасній забороні відновлення греко-католицьких парафій на цих теренах. У 1958 р. при Митрополії було створено Місіонерський комітет, а через рік – Жешувський деканат³⁸.

Римсько-католицький костел та греко-католицьке духовенство виступили проти розширення мережі православних установ. У випадку з останніми це означало: бути чи не бути. Остаточна втрата вірних свідчила б про фактичну ліквідацію цього обряду. У свою чергу, римо-католицький костел не бажав поширення і зміцнення православ'я. Тому римо- і греко-католики намагалися запобігти експансії православ'я. Римо-католицький костел активно протидіяв заснуванню православних парафій і використовував для цього греко-католицьке духовенство, яким дозволялося проводити богослужіння в костелах. Наприклад, після заснування у Кальникові православної парафії, місцевий римо-католицький ксьондз Юзеф Прухніцький проявив ініціативу й дозволив декілька разів відправити греко-католицькі богослужіння у місцевому костелі. Це призвело до конфлікту між православними та католиками³⁹. За ксьондза заступила-

³² Гарасим І. (1990), Нарис вибраних аспектів історії Греко-католицької Церкви в Польщі (1945-1985), *Зустрічі*, № 5-6. С. 24–25.

³³ AAN, Ud/sW, sygn. 69/42. Dekret prymasa S. Wyszyńskiego nadany ks. J. Wysoczańskiemu z 22 maja 1959 r.

³⁴ AAN, Ud/sW, sygn. 41/573. Pismo ks. B. Hrynyka dp prymasa S. Wyszyńskiego w sprawie utrudniania przez władze działalności duszpasterskiej księżom unickim z 28 maja 1960 r. У названих населених пунктах богослужіння відбувалися спорадично, переважно у великі свята.

³⁵ AAN, Ud/sW, sygn. 25/730. Zagadnienie grekokatolickie w Polsce Ludowej z 1956 r.

³⁶ AAN, Ud/sW, sygn. 30/612. Notatka dotycząca grekokatolicyzmu z 1956 r.

³⁷ AAN, Ud/sW, sygn. 24/750. Sprawozdanie ks. Jana Lewiarza z wyjazdu służbowego do województwa rzeszowskiego z 20 sierpnia 1956 r.

³⁸ Urban K. (1996), *Op. cit.*, s. 177–178.

³⁹ AAN, Ud/sW, sygn. 30/612. Pismo wyjaśniające ks. J. Pruchnika do Kurii Biskupiej w Przemyślu dotyczące

ся римо-католицька курія в Перемишлі⁴⁰, а влада стала на бік православних.

Сприяння римо-католицького духовенства проведенню греко-католицьких богослужінь на території Жешувського воєводства наштовхнулися на протести з боку влади. Тим більше, що 28 серпня 1958 р. єпископська курія в Перемишлі, побоюючись заснування там православної парафії, звернулася до ПВНР в Жешові про надання згоди на створення греко-католицької парафії в Перемишлі⁴¹. 17 січня 1959 р. ПВНР у Жешові попередила курію про те, що у випадку подальшого сприяння діяльності греко-католицьких священників, справа буде передана центральним органам влади для її розгляду на Спільній координаційній комісії представників уряду та єпископату. У той же час представникам курії нагадали, що відправлення богослужінь і виголошення проповідей за греко-католицьким обрядом «є діяльністю незаконною і такою, що суперечить положенням від 31 грудня 1956 р. «Про організацію та посідання церковних посад». Також заборонялося одночасно з прізвищами священників використовувати уніатські титули: «парафіяльний греко-католицький священник» і «греко-католицький вікарій»⁴². Обороняючи свої позиції єпископська курія в Перемишлі, одночасно виступила на захист греко-католиків. 25 січня 1959 р. вона направила листа до Спільної комісії уряду та єпископату, який було вручено міністрові Єжи Штахельському. В листі відкидалися звинувачення з боку ПВНР у Жешові, оскільки «Греко-католицька церква легально протягом століть існувала на польських землях і жодним державним законом не була ліквідована». При цьому наголошено, «якщо державна влада сприяє створенню парафій православного віросповідання, то рівною мірою це повинно стосуватися і греко-католиків, з яких лише деякі з туги за своїм обрядом та унаслідок цілеспрямованої пропаганди були змушені перейти на православ'я»⁴³. Це була перше звернення римо-католицького єпископа, в якому відкрито перед владою постала проблема греко-католицької церкви. Державними органами воно сприймалося як спроба відновлення греко-католицької церкви. Тому не дивно, що всі вимоги, висловлені в листі, були відхилені⁴⁴.

23 лютого 1960 р. в Управлінні у справах релігій відбулася нарада щодо діяльності не римо-католицьких конфесій. Обговорюючи проблему греко-католиків, присутні висловилися про подальший їх перехід до православної церкви. Водночас підкреслено, що необхідно «запобігати будь-яким намаганням легалізації діяльності цієї церкви, а якщо такі спроби будуть виявлені, то необхідно провести роз'яснювальну роботу зі священником на парафії, у якій вони збираються, або з єпископом та вимагати ліквідації. Визнано також доцільним зацікавитись діяльністю греко-католицького духовенства, особливо 16-и новопризначених парафіяльних священників»⁴⁵. У цьому плані діяльність влади ставала дедалі рішучішою, особливо в Жешувському воєводстві, де розпочалася ліквідація діючих греко-католицьких парафій. 5 липня 1961 р. працівники державних органів безпеки, вдавшись до обману, спричинили закриття церкви в Команчі. Після численних протестів греко-католиків, а також кардинала С. Вишинського, у 1962 р. вона знову почала діяти, але вже як православна церква. Побоюючись переходу населення на православ'я, греко-католицькі богослужіння почали відбуватися у місцевій римо-католицькій церкві⁴⁶.

---

wysuniętych przez PWRN w Rzeszowie zarzutów z 15 grudnia 1958 r.; AAN, Ud/sW, sygn. 30/3. Pismo ks. M. Poleszczuka do kancelarii metropolity w sprawie wydarzeń w Kalnikowie z 25 czerwca 1959 r.

⁴⁰ AAN, Ud/sW, sygn. 30/612. Pismo PWRN w Rzeszowie do Kurii Biskupiej w Przemyślu w sprawie działalności ks. Józefa Pruchnika z 2 grudnia 1959 r.; tamże, Pismo Kurii Biskupiej w Przemyślu do PWRN w Rzeszowie w sprawie działalność ks. J. Pruchnika z 20 grudnia 1958 r.; AAN, Ud/sW, sygn. 30/3. Sprawozdanie z przeprowadzonego wyjaśnienia w sprawie zażalenia ks. Mikołaja Poleszczuka z 27 grudnia 1958 r.

⁴¹ AAN, Ud/sW, sygn. 30/612. Pismo Kurii Biskupiej w Przemyślu do ministra J. Sztachelskiego w sprawie nieprawnych działań PWRN w Rzeszowie z 25 stycznia 1959 r.

⁴² Tamże. Pismo PWRN w Rzeszowie do kurii przemyskiej w sprawie działalności księży greckokatolickich z 17 stycznia 1959 r.

⁴³ Tamże. Pismo Kurii Biskupiej w Przemyślu do ministra J. Sztachelskiego w sprawie nieprawnych działań PWRN w Rzeszowie z 25 stycznia 1959 r.

⁴⁴ Tamże. Pismo wicedyrektora Ud/sW Jana Lecha do biskupa przemyskiego F. Bardy w sprawie jego pisma do J. Sztachelskiego z lutego 1959 r.

⁴⁵ Archiwum Państwowe w Gdańsku (APG), Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (KW PZPR), sygn. 1859. Sprawozdanie Wydziału d/s Wyznań PPRN w Gdańsku z narady w Ud/sW w sprawie wyznań nierzymkokatolickich z 25 lutego 1960 r.

⁴⁶ Dokumenty dotyczące tego zagadnienia patrz: AAN, Ud/sW, sygn. 131/283.

4 липня 1962 р. була також закрита церква в Кремні⁴⁷.

Проблеми православної церкви в Жешувському воєводстві виявили зацікавлення з боку новообраного митрополита Стефана, відомого прихильника місіонерської діяльності щодо греко-католиків. 7 вересня 1965 р. він прибув до Жешова, де зустрівся з головою місцевого ПВНР й обговорив питання подальшого переходу на православ'я. Також митрополит ознайомив свого співрозмовника з наміром створити православну єпархію в Перемишлі, оскільки, як він висловився: «Створення православної курії в Перемишлі – це амбіція мого життя». З цією метою він висловився про передачу православним колишньої греко-католицької катедри або церкви на Засянні, яка використовувалася як приміщення для місцевого архіву⁴⁸. У листопаді він направив звернення до голови ПВНР у Жешові з проханням перевести 23-и святині у відання православної церкви⁴⁹. Однак місцева влада виступила проти. Лише під тиском керівництва держави вони погодилися негайно передати православним 8 греко-католицьких церков, а потім ще 10⁵⁰.

Однак, реалізація плану з посилення впливів православної церкви наштовхнулася на опір з боку місцевої влади, особливо на рівні повітів, яка побоювалася відродження українського націоналізму. Це було підтверджено в матеріалах комісії Управління у справах релігій, яка протягом 24–27 квітня 1967 р. інспектувала Жешувське воєводство. В підсумковому звіті за результатами перевірки, зокрема, зазначалося: «жешувські товариші виявляють занепокоєння зростанням націоналістичних настроїв [...], їм повсюди вбачається пробудження українського націоналізму і вони звинувачують православне духовенство в тому, що відносно українців (і лемків) вони проводять не лише релігійну, а й націоналістичну та соціальну діяльність [...]»⁵¹. На цю позицію не вплинули регулярні інспекції Жешувського воєводства з боку Управління у справах релігій, а також відповідні розпорядження. За офіційними даними, до 1968 р. православна церква використовувала загалом 30-ть греко-католицьких церков⁵². Однак, не вдалося створити православну парафію в Перемишлі.

Діяльність греко-католицького духовенства була спрямована на перешкоджання поширенню православ'я в Жешувському воєводстві. Римо-католицький костел також простистояв поширенню впливів православної церкви. На цьому ґрунті нерідко виникали конфлікти, які набирали національного характеру, що використовувалося і, навіть підживлювалося місцевою владою. До найбільш відомих належать конфлікти у: Гломчі, Кальникові, Кункові, Роздзелі або найбільш гучний у Полянах. Останній, який тривав декілька років, призвів до безпосереднього врелювання проблеми на рівні Примаса і Митрополита, які обмінювалися листами з цього приводу⁵³.

З метою обмеження впливів православ'я в Жешувському воєводстві римо-католицький костел працював на випередження і намагався взяти під свою опіку релігійні об'єкти греко-католицької церкви. Це означало й створення нових латинських парафій. У березні 1962 р. Перемишльська єпархія використовувала вже 70-ть греко-католицьких церков. Намісник перемишльського єпископа Ф. Барди – єпископ Ігнацій Токарчук прославився як легальним так і незаконним захопленням церков. Тим не менше, влада погоджувалася навіть розібрати частину церков, а ніж передати їх на релігійні потреби⁵⁴. У квітні 1967 р. перемишльський єпископ І. Токарчук домагався дозволу від ПВНР у Жешові на підпорядкування йому 46-и православних церков. Отримавши негативну відповідь, він наказав місцевим ксьондзам самовільно заво-

⁴⁷ Dokumenty dotyczące tego zagadnienia patrz: AAN, Ud/sW, sygn. 45/567.

⁴⁸ AAN, Ud/sW, sygn. 75/40. Notatka z rozmowy metropolity Stefana z przewodniczącym PWRN w Rzeszowie z 8 października 1965 r.

⁴⁹ AAN, Ud/sW, sygn. 131/284. Wykaz planowanych do przejścia cerkwi przez Kościół prawosławny z 22 listopada 1965 r.

⁵⁰ Tamże. Notatka Ud/sW dotycząca problemu grekokatolickiego w Polsce z 28 lutego 1966 r.

⁵¹ AAN, Ud/sW, sygn. 127/56. Sprawozdanie z kontroli Wydziału do Spraw Wyznań PWRN w Rzeszowie z 24-27 kwietnia 1967 r.

⁵² AAN, Ud/sW, sygn. 131/286. Informacja o pobycie w województwie rzeszowskim delegacji Ud/sW z 22-24 lutego 1968 r.

⁵³ Чимало документів стосовно цього конфлікту зберігається у фондах: AAN, Ud/sW, sygn. 131/421.

⁵⁴ AAN, Ud/sW, sygn. 67/46. Uchwała PWRN w Rzeszowie w sprawie rozbiórki świątyń grekokatolickich z 20 czerwca 1963 r.; AAN, Ud/sW, sygn. 68/39. Uchwała PWRN w Rzeszowie w sprawie rozbiórki świątyń grekokatolickich z 17 sierpnia 1964 r.

лодіти деякими з цих церков. У 1969 р. він представив список із 17-и таких церков. У результаті переговорів місцева влада погодилася на передачу 13-и з них, а решту було захоплено самовільно. Загалом, у 1945–1985 рр. Перемишльська єпархія використовувала 167 греко-католицьких церков⁵⁵. Слід підкреслити, що захоплення церков римо-католицьким костелом врятувало їх від спустошення та руйнування.

Коли Едвард Герек став першим секретарем ЦК ПОРП, влада ПНР припинила підтримку православної церкви в її місіонерській діяльності щодо греко-католиків. Правлячий табір, який прийшов до влади, обрав курс на прискорену асиміляцію національних меншин, що на практиці позначилося обмеженням діяльності національних церков.

Висновки. Комуністична влада в Польщі не спромоглася, як це сталося в Радянському Союзі, Румунії та Чехословаччині, надати юридичного вигляду ліквідації Греко-Католицької Церкви. Вона дійшла висновку, що переміщення українського населення в 1944-1947 роках призвело до ліквідації Церкви. Однак це не була ліквідація в юридичному сенсі. Її існування все ще було визнане Святим Престолом, а отже, і Римсько-католицькою церквою в Польщі. Це дозволило греко-католицькому духовенству та віруючим вжити заходів для відновлення діяльності Греко-католицької церкви в Польщі в нових умовах. Такі спроби були зроблені не лише в районах, звідки були переселені греко-католики, але перш за все в районах, де вони були поселені.

Однак комуністична влада не хотіла погодитися на це. По-перше, з міжнародних причин. Польща могла стати єдиною країною у Східному блоці, в якій діятиме ця Церква, і це могло викликати заперечення з боку інших країн, особливо Радянського Союзу. По-друге, оновлення Церкви не відповідало національній політиці польської влади, яка мала на меті денационалізацію українців, а Греко-католицька церква мала український національний характер. По-третє, це було пов'язано з необхідністю повернення або фінансової компенсації за конфісковане державою греко-католицьке майно. З цієї причини влада вирішила розв'язати греко-католицьке питання на основі православної церкви. Реалізація цього рішення була передбачена шляхом переходу греко-католиків до православної церкви. Тому православні установи відкривались там, де населення вимагало греко-католицьких служб.

Така ситуація призвела до конфлікту з Римо-католицьким костелом, який боявся надмірного зміцнення православної церкви в Польщі. Він, природно, підтримував греко-католиків у боротьбі за їхні релігійні права. З одного боку, це призвело до суперечок з православною церквою, а з іншого – дало можливість греко-католикам правити свої служби у римо-католицьких церквах. Такий стан справ було остаточно прийнято комуністичною владою, яка хотіла відвабити українське населення від повернення на батьківщину. Запуск греко-католицьких служб, в умовах невизнання владою їх законності, в кінцевому підсумку призвів до краху більшості православних установ, створених серед греко-католиків.

Оцінюючи ціле питання, можна зробити висновок, що кожна сторона конфлікту щось виграла, але й щось втратила. Владі не вдалося вирішити греко-католицьку проблему, але вдалося утримати більшість українців на новому місці поселення. Римо-католицька церква значно обмежила зміцнення православ'я, але мусила погодитися з відходом греко-католиків, які тепер почали відвідувати власні служби. Православна церква не зуміла долучити до себе всіх греко-католиків, але відкрила свої філії в Жешовському воєводстві. В свою чергу греко-католики отримали можливість відновити свої служби, але їх церква не була легалізована.

Список джерел

1. Гарасим І. (1990), Нарис вибраних аспектів історії Греко-католицької Церкви в Польщі (1945-1985), *Зустрічі*, № 5-6.
2. Гарасим І. (1998), Греко-католицька церква напередодні та після акції «Вісла», *Козак М. (Ред.) В пошуках правди про акцію «Вісла»*, Перемишль.
3. Дзюбина С., митрат, о. (1995), *І стверди діло рук наших. Спогади*, Варшава.
4. Лаба В. (Упорядн.), (1996), *Документи до історії Української Греко-Католицької Церкви у Польщі в 1947–1960-х роках (З архіву о. Митрата Мирослава Рінецького)*, Львів.
5. Місило Є. (1991), *Греко-католицька церква в Польщі (1944–1947), Україна і Польща між минулим і майбутнім*, Львів.

⁵⁵ Wojewoda Z. (1994), *Zarys historii Kościoła greckokatolickiego w Polsce w latach 1944-1989*, Kraków, s. 64.

6. Archiwum Akt Nowych (AAN), Urząd do Spraw Wyznań (Ud/sW), sygn. 19.282, 24/750, 25/730, 25/370, 30/3, 30/612, 30/ 613, 41/573, 45/567, 67/46, 68/39, 69/42, 75/40, 127/56, 131/283, 131/284, 131/286, 131/291, 131/421.
7. Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji (AMSWiA), Prezydium Rady Ministrów (PRM), sygn. 98/350; Urząd Rady Ministrów (URM), sygn. 99/242.
8. Archiwum Państwowe w Gdańsku (APG), Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (KW PZPR), sygn. 1859.
9. Archiwum Państwowe w Koszalinie (APK), Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (PWRN), sygn. 4577.
10. Drozd R. (2003), Akcja misyjna Kościoła prawosławnego wśród grekokatolików w Polsce w latach 1951–1989, *Dzieje Najnowsze*, № 4, s. 75–88.
11. Hałagida I. (2008), „Szpieg Watykanu”. *Kapłan grekokatolicki ks. Bazyli Hrynyk (1896–1977)*, Warszawa.
12. Hałagida I. (2013), *Między Moskwą, Warszawą i Watykanem. Dzieje Kościoła grekokatolickiego w Polsce w latach 1944–1970*, Warszawa.
13. Pisuliński J. (2009), *Przesiedlenie ludności ukraińskiej z Polski do USRR w latach 1944–1947*, Rzeszów.
14. Misiły E. (pod red.), (1999), *Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR 1944-1946, T. II, Dokumenty 1946*, Warszawa.
15. Urban K. (1996), *Kościół prawosławny w Polsce 1945-1970*, Kraków.
16. Urban K. (1998), *Z dziejów Kościoła prawosławnego na Dolnym Śląsku 1946-1956*, Białystok.
17. Wojewoda Z. (1994), *Zarys historii Kościoła grekokatolickiego w Polsce w latach 1944-1989*, Kraków.

References

1. Harasym I. (1990), Narys wybranych aspektów historii Hreko-katolickojskiej Tserkvy v Polshchi (1945-1985), *Zustrichi*, № 5-6.
2. Harasym I. (1998), Hreko-katolicka tserkva naperedodni ta pislia aktsii «Visla», *Kozak M. (Red.) V poshukakh pravdy pro aktsiiu «Visla»*, Peremyshl.
3. Dziubyna S., mytrat, o. (1995), *I stverdy dilo ruk nashykh. Spohady*, Varshava.
4. Laba V. (Uporiadn.), (1996), *Dokumenty do istorii Ukrainskoi Hreko-Katolickojskiej Tserkvy u Polshchi v 1947–1960–kh rokakh (Z arkhivu o. Mitrata Myroslava Ripetskoho)*, Lviv.
5. Misylo Ye. (1991), Hreko-katolicka tserkva v Polshchi (1944–1947), *Ukraina i Polshcha mizh mynulym i maibutnim*, Lviv.
6. Archiwum Akt Nowych (AAN), Urząd do Spraw Wyznań (Ud/sW), sygn. 19.282, 24/750, 25/730, 25/370, 30/3, 30/612, 30/ 613, 41/573, 45/567, 67/46, 68/39, 69/42, 75/40, 127/56, 131/283, 131/284, 131/286, 131/291, 131/421.
7. Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji (AMSWiA), Prezydium Rady Ministrów (PRM), sygn. 98/350; Urząd Rady Ministrów (URM), sygn. 99/242.
8. Archiwum Państwowe w Gdańsku (APG), Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (KW PZPR), sygn. 1859.
9. Archiwum Państwowe w Koszalinie (APK), Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (PWRN), sygn. 4577.
10. Drozd R. (2003), Akcja misyjna Kościoła prawosławnego wśród grekokatolików w Polsce w latach 1951–1989, *Dzieje Najnowsze*, № 4, s. 75–88.
11. Hałagida I. (2008), „Szpieg Watykanu”. *Kapłan grekokatolicki ks. Bazyli Hrynyk (1896–1977)*, Warszawa.
12. Hałagida I. (2013), *Między Moskwą, Warszawą i Watykanem. Dzieje Kościoła grekokatolickiego w Polsce w latach 1944–1970*, Warszawa.
13. Pisuliński J. (2009), *Przesiedlenie ludności ukraińskiej z Polski do USRR w latach 1944–1947*, Rzeszów.
14. Misiły E. (pod red.), (1999), *Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR 1944-1946, T. II, Dokumenty 1946*, Warszawa.
15. Urban K. (1996), *Kościół prawosławny w Polsce 1945-1970*, Kraków.
16. Urban K. (1998), *Z dziejów Kościoła prawosławnego na Dolnym Śląsku 1946-1956*, Białystok.
17. Wojewoda Z. (1994), *Zarys historii Kościoła grekokatolickiego w Polsce w latach 1944-1989*, Kraków.